

KAUZACIJOS SAMPRATA LINGVISTIKOJE

Sigita RACKEVIČIENĖ

1. Kauzacijos kategorija domisi įvairių sričių kalbininkai. Ši kategorija traukia tyrėjus dėl kelių priežasčių. Ji atspindi filosofijos ir lingvistikos sąlyčio taškus, dėl to ją domisi kalbos filosofai bei logikai (Vendler, 1967; 1986). Kauzacija – tai taip pat vienas iš kalbos universalijų pavyzdžių. Jos tyrimai suvaidino svarbų vaidmenį, vystantis tokioms lingvistinėms teorijoms, kaip Generatyvinė semantika (Lakoff, 1981) bei Linksnių gramatika (Fillmor, 1981). Kauzacija taip pat domisi kalbų tipologijos specialistai (Cholodovič, 1969; Comrie, 1976, 1989). Šio straipsnio tikslas – apžvelgti įvairių šalių bei mokyklų kalbininkų kauzacijos ir kauzacinių konstrukcijų sampratą bei jų klasifikavimo principus.

2. Įvairių kalbininkų darbuose kauzacija apibrėžiama skirtingai. Prieš pateikiant kalbininkų nuostatas, įdomu pasidomėti, kaip apibrėžiama bendroji kauzacijos sąvoka. Oksfordo anglų kalbos žodyne kauzacija aiškinama kaip: 1)veiksma, sukeliantis padarinį, 2)santykis tarp priežasties ir padarinio, 3)principas, kad niekas negali įvykti be priežasties (The Oxford, 1996). Taigi kauzacijos sąvoką galima suprasti plačiau ir siaurąja prasme. Plačiąja prasme kauzacija nusako priežasties ir padarinio santykius bei reiškia patį priežastingumo principą, teigiantį, kad visi įvykiai yra susiję priežastiniais ryšiais. Siaurąja reikšme kauzacija reiškia veiksmą, sukeliantį kitą veiksmą arba būseną.

2.1. Kalbininkams pirmiausia svarbu apibrėžti kauzaciją kaip lingvistinę kategoriją ir taip ją atskirti nuo bendrosios kauzacijos sąvokos. Šiuo požiūriu kauzaciją savo darbuose yra nagrinėjęs L. Talmy (1976, 48). Jis pateikia tokius pavyzdžius:

- (1) *The ice-cream melt from the stick.* (2) *The ice-cream melt from the heat.*
(*Ledai nutirpo nuo pagaliuko.*) (*Ledai ištirpo nuo karščio.*)

Bendrąją kauzaciją galima įžiūrėti abiejuose tekstuose. Ir vienu, ir kitu atveju nusakomas padarinys, atsiradęs dėl tam tikros priežasties. Bet lingvistiniu požiūriu kaip kauzacijos pavyzdys tiriamas tik antrasis sakiny, nes tik jame kauzacija turi raišką. Taigi kauzacijos lingvistinė kategorija tiesiogiai siejasi su kalbos raiška. Jos ypatumai toliau ir aptariami.

2.2. Kauzacija yra suprantama kaip ryšys tarp dviejų situacijų (įvykių), kurių viena lemia kitos atsiradimą. Kauzacinė situacija dažnai vadinama makrosituacija, kuri susideda iš dviejų mikrosituacijų – kauzuojančiosios ir kauzuojamosios (Nedjalkov, Sil'nickij, 1969a, 5–7; Comrie, 1989, 165). Pastarosios situacijos (įvykiai) įvairiuose darbuose įvardijamos skirtingai. V. Nedialkovas ir G. Silnickis (Nedjalkov, Silnickij 1969a, 6) situacijas vadina logikos terminais – *antecedentas* ir *konsekventas*. D. Kastovsky (1973, 277) teigia, kad pirmasis įvykis turi instrumentinę (*instrumental function*), o antrasis – rezultatinę funkciją (*resultative function*). Kiti kalbininkai (Comrie, 1989, 165) vieną situaciją vadina priežastimi (*cause*), o kitą – padariniu arba rezultatu (*effect, result*).

Kai kurie kalbininkai iškelia kauzuojančiosios ir kauzuojamosios situacijų (įvykių) eiliškumo laike klausimą. M. Shibatani (1976, 1) teigia, kad kauzacinę situaciją sudaro du įvykiai, jei kalbėtojas tiki, kad kauzuojamasis įvykis yra realizuotas laiku T2, o kauzuojantysis – laiku T1. L. Talmy (1976, 67), priešingai, teigia, kad kauzuojamasis įvykis tęsiasi tol, kol tęsiasi kauzuojantysis įvykis. N. S. Baronas (Baron, 1974, 299) pabrėžia kitą laiko aspektą – ne tarp kauzuojamojo ir kauzuojančiojo įvykio, bet tarp kauzuojamosios būsenos pirminės būklės laiku T1 ir pasikeitusios būklės laiku T2. Yra kalbininkų, kurie apie laiko aspektą visai neužsimena (V. Nedialkovas, G. Silnickis, B. Comrie).

2.3. Kiekvienoje mikrosituacijoje (kauzuojančioje ir kauzuojamoje) dalyvauja tam tikras veikėjas. Tipiškoje kauzuojančioje situacijoje jis yra aktyvus ir daro taip, kad kauzuojamosios situacijos veikėjas atliktų tam tikrą veiksmą arba patirtų tam tikrą būseną. Pirmasis veikėjas loginiu požiūriu yra subjektas, o antrasis – subjekto veikiamas objektas. Mikrosituacijas jungia kauzacijos ryšys. Taigi kauzacinėje makrosituacijoje galima išskirti šiuos komponentus:

- (1) kauzuojančiosios situacijos veikėjas – subjektas (S)
 - (2) kauzuojantysis veiksmas (P1)
 - (3) kauzuojančiosios ir kauzuojamosios situacijų kauzacijos ryšys (k)
 - (4) kauzuojamosios situacijos veikėjas – objektas (O)
 - (5) kauzuojamasis veiksmas arba būseną (P2)
- (plg. Nedjalkov, Sil'nickij, 1969a, 6–7; Savičiūtė-Naktinienė, 1995, 111)
Pvz.:

Tavo elgesys privertė mus išeiti. –

„Tu (S) savo elgesiu (P1) padarei taip, kad (k) mes (O) išėjome (P2).“

Komponentas k yra pats svarbiausias, jis žymi kauzacijos faktą, kuris dvi mikrosituacijas sujungia į vieną makrosituaciją. Komponentas P1 žymi kauzacijos būdą, o komponentas P2 – kauzacijos rezultatą. Kauzacinę makrosituaciją galima užrašyti formule $KS=(S+P1) k (O+P2)$ (Nedjalkov, Sil'nickij, 1969a,

7) bei nusakyti keliomis perifrazėmis. Kai kauzuojantysis subjektas yra aktyvus, kryptingai siekiantis tikslo, kauzacinė situacija reiškia „daryti taip, kad atsirastų (būtų) tam tikra situacija“ (1). Kai kauzuojantysis subjektas yra pasyvus, tiesiog savo buvimu lemiantis kitos situacijos atsiradimą, kauzacinę situaciją galima nusakyti perifrāze „viena situacija yra priežastis to, kad atsiranda (yra) kita situacija“ (2) (plg. Savičjute, 1980a, 4–5; 1980b, 539–540):

(1) *Mokytoja tildo vaikus.*

„Mokytoja (S) daro taip, kad (k) vaikai (O) tyli (P2)“.

(2) *Saulė blukina drabužius.*

„Tai, kad saulė (S) šviečia (P1), yra priežastis to, kad (k) drabužiai (O) blunka (P2)“.

3. Kauzacinės situacijos paviršinėje struktūroje reiškiamos kauzacinėmis konstrukcijomis. Kauzacinės konstrukcijos galima skirstyti pagal tai, kokią raišką jose turi komponentas k, žymintis kauzacijos faktą.

V. Nedialkovas ir G. Silnickis skiria tokius kauzacinių konstrukcijų tipus (Nedjalkov, Sil'nickij, 1969a, 8–9, 16–17):

(1) Kauzacinės konstrukcijos, kuriose k reiškiamas prielinksniu:

My (O) vernulis' (P2) iz-za (k) bolezni (P1) brata (S).

(Mes grįžome dėl brolio ligos.)

„Tai, kad brolis (S) susirgo (P2), buvo priežastis to, kad (k) mes (O) grįžome (P2).“

(2) kauzacinės konstrukcijos, kuriose k reiškiamas jungtuku/jungiamuoju prieviksniu:

Načalsja (P1) dožd' (S), poetomu (k) my (O) vernulis' (P2).

(Prasidėjo lietus, todėl mes grįžome.)

„Tai, kad prasidėjo (P1) lietus (S), buvo priežastis to, kad (k) mes (O) grįžome (P2).“

(3) kauzacinės konstrukcijos, kuriose k reiškiamas vardažodžiu:

Tvoja (S) ošibka (P1) – pričina (k) našego (O) poraženija (P2).

(Tavo klaida – mūsų pralaimėjimo priežastis.)

„Tai, kad tu (S) padarei klaidą (P1), buvo priežastis to, kad (k) mes (O) pralaimėjome (P2).“

Ty (S) vinovat (k) v ee (O) smerti (P2).

(Tu kaltas dėl jos mirties.)

„Tai, ką tu (S) padarei (P1), buvo priežastis to, kad (k) ji (O) mirė (P2).“

(4) kauzacinės konstrukcijos, kuriose k reiškiamas veiksmažodžiu:

Ego (S) rasskaz (P1) rassmešil (k + P2) menja (O).

(Jo pasakojimas prajuokino mane.)

„Tu (S) pasakodamas (P1) padarei taip, kad (k) aš (O) juokiuosi (P2)“ (jei subjektas aktyvus), „Tai, ką tu (S) papasakojai (P1), buvo priežastis to, kad (k) aš (O) juokiuosi (P2)“ (jei subjektas pasyvus).

Ego (S) pojavlenie (P1) vynudilo (k) nas (O) udalitsja (P2).

(Jo pasirodymas pavertė mus pasišalinti.)

„Jis (S) pasirodymas (P1) padarė taip, kad (k) mes (O) pasišalinome (P2)“ (jei subjektas aktyvus), „Tai, kad jis (S) pasirodė (P1), buvo priežastis to, kad (k) mes (O) pasišalinome (P2)“ (jei subjektas pasyvus).

Kiti tyrinėtojai, klasifikuodami kauzacijos raiškos priemones, mini tik tokias konstrukcijas, kuriose kauzacijos faktą reiškia veiksmažodžiai (Baron, 1974, 302–310). G. Savičiūtė-Naktinienė (1995) laiko, kad kauzacija gali būti reiškiamą veiksmažodžiais (1) bei prijungiamaisiais padarinio sakiniais (2):

(1) *Šeimininkas (S) girdo (k + P2) arklį (O).*

„Šeimininkas (S) daro taip, kad (k) arklis (O) geria (P2)“.

(2) *Lijo (P1) toks lietus (S), kad(k) aš (O) bemat permirkau (P2).*

„Tai, kad lijo (P1) lietus (S) buvo priežastis to, kad (k) aš (O) bemat permirkau (P2)“.

Kauzacinės situacijos raiškos tyrimai rodo, kad priežastiniai santykiai gali būti interpretuojami įvairiai. Vieni kalbininkai jiems priskiria daugiau, kiti – mažiau raiškos priemonių. Šios skirtingos nuomonės iškelia semantikos klausimų – kokios sintaksinės konstrukcijos artimos savo semantika, o kokios skiriasi, su kokiais sintaksinėmis konstrukcijomis galima lyginti veiksmažodžių semantiką.

4. Ypatingo lingvistų dėmesio susilaukia konstrukcijos, kuriose kauzacijos faktas (komponentas k) reiškiamas veiksmažodžiais. Tokie veiksmažodžiai vadinami kauzatyviniais (Nedjalkov, Sil'nickij, 1969a, 10). Konstrukcijų su kauzatyviniais veiksmažodžiais semantinių tyrimų rezultatai leidžia skirti įvairius kauzacijos tipus. Juos lemia konstrukcijos komponentų tipai ir jų tarpusavio santykis.

4.1. Kauzacijos pobūdis gali priklausyti nuo to, ar kauzuojamojo veiksmo iniciatorius yra subjektas, ar objektas. Pagal tai skiriami du kauzacijos tipai. V. Nedjalkovas ir G. Silnickis juos vadina faktityvinė ir permisyvinė kauzacija (Nedjalkov, Sil'nickij, 1969b, 28), B. Comrie – tikroji kauzacija ir leidimas (Comrie, 1989, 171):

Faktityvinė kauzacija vyksta tuomet, kai kauzuojamojo veiksmo iniciatorius yra subjektas. Jis atlieka veiksmą, kuriuo siekia tam tikro tikslo:

Aš liepiu jam ateiti.

Permisyvinės kauzacijos subjektas tik leidžia arba trukdo veiksmo eigą. Veiksmo iniciatorius yra objektas:

Aš (ne)leidau jam ateiti.

Kai kuriose kalbose (pvz. anglų) yra tam tikri pagalbiniai veiksmažodžiai, žymintys faktityvinę (1) arba permisyvinę (2) kauzaciją:

(1) *I made the vase fall. (Aš padariau taip, kad vaza nukrito.)*

(2) *I let the vase fall. (Aš leidau vazai nukristi.)*

V. Nedjalkovas ir G. Silnickis skiria dar vieną kauzacijos tipą – asistentinę kauzaciją. Ji reiškia, kad kauzuojantysis subjektas padeda kauzuojančiajam objektui atlikti veiksmą. Kai kuriose kalbose, pvz. gruzinių, kauzatyvinių veiksmažodžių afiksas gali turėti visų trijų kauzacijos tipų reikšmes.

4.2. Kauzacijos pobūdį taip pat lemia tai, ar subjektas tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauja, kauzuojuojant tam tikrą veiksmą. V. Nedialkovas ir G. Silnickis šioms kauzacijos tipams vartoja terminus *distancinė* ir *kontaktinė* kauzacija (Nedjalkov, Silnickij, 1969b, 28), B. Comrie (1989, 172) – *tiesioginė* ir *netiesioginė* kauzacija, G. Savičiūtė-Naktinienė (1985; 1995, 111–116) – *prastoji* kauzacija ir *sudėtingesnė* kauzacija (kuracija). Šiuos kauzacijos tipus galima nusakyti formulėmis (Savičiūtė-Naktinienė, 1995):

Paprastoji kauzacija:

$(S+P1) \rightarrow (O+P2)$

Motina augina gėles. – „Motina (S) daro taip, kad (P1) gėlės (O) auga (P2)“

Sudėtingesnė kauzacija (kuracija):

$(S1 + P1) \rightarrow ((S2+P2) \rightarrow (O+P3))$

Motina siūdina suknelę. – „Motina (S1) daro taip, kad (P1) kas nors (S2) darytų taip, kad (P2) suknelė (O) būtų siuvama (P3).“

Paprastosios kauzacijos sakiniuose subjektas tiesiogiai veikia objektą. Sudėtingesnės kauzacijos (kuracijos) sakiniuose subjektas objektą veikia per tarpinę grandį – kitą subjektą. Taigi kuraciją sudaro trys situacijos: (1) subjektas – iniciatorius ir jo veiksmas, (2) subjektas – tarpininkas arba vykdytojas ir jo veiksmas ir (3) objektas ir jo būsenos pasikeitimas arba veiksmas.

4.3. Kauzacijos pobūdį taip pat lemia subjekto ir objekto tipai.

Jei subjektas yra gyva būtybė, galima dvejų tipų kauzacija – *tiksliška* (šąmoninga) kauzacija ir *netiksliška* (nesąmoninga) kauzacija (Savičiūtė, 1986, 161). Šie tipai taip pat vadinami *aktyvi* ir *statinė* kauzacija (Kastovsky, 1973, 276) bei *valinga* ir *nevalinga* kauzacija (Zolotova, 1973, 284, 292; Karpuvėnė, 1976, 34). Kauzacijos tikslškumas gali būti labai aiškus, išplaukiantis iš veiksmožodžio semantikos (1), arba priklausyti nuo konteksto (2):

(1) *Tėvas įtikino sūnų dalyvauti konkurse.*

(2) *Vaikai išmūšė langą.*

Jei subjektas yra negyva būtybė, kauzacija gali būti tik *netiksliška* (nesąmoninga). Netiksliškos kauzacijos subjektas gali būti abstrakcija (1) arba negyva būtybė (pvz. gamtos jėga) (2):

(1) *Liga jį labai iškankino.*

(2) *Saulė nutirpdė sniegą.*

G. Savičiūtė-Naktinienė teigia, kad tiksliška kauzacija priartėja prie tikslo kategorijos, kuri nusakoma perifrāze „atlikti veiksmą tam, kad ateiityje būtų gautas (pasiektas) tam tikras objektas arba rezultatas, turintis objekto pavidalą“. O netiksliška kauzacija – prie priežasties kategorijos, kuri nusakoma perifrāze „viena situacija atsiranda arba yra todėl, kad yra kita situacija“ (Savičiūtė, 1980a, 4–5, 22–23; 1980b, 539–540, 547–548).

Objekto sąmoningumas taip pat gali lemti kauzacijos pobūdį (Comrie, 1989, 173–174; Cruse, 1972, 521–523; Savičiūtė, 1986, 163). Jei objektas yra gyva būtybė, kauzacija gali būti žodinė (reikalavimo) (1) arba fizinio poveikio (2):

(1) *Tu įtikinai mane nusileisti.*

(2) *Šeimininkas pražiodė arkli.*

Jei objektas yra negyva būtybė, kauzacija gali būti tik fizinio poveikio:

Močiutė ardo megztinį.

Vaikai lipo senį besmegenį.

4.4. Kauzacija gali būti skirstoma į tipus ir pagal kauzuojamosios situacijos (kauzacijos rezultato) pobūdį. G. Zolotova (1973, 278–297) skiria tokius kauzacijos tipus (plg. Karpūvenė, 1988, 72):

1) veiksmo kauzacija:

Draugas paprašė manęs padėti.

„Draugas padarė taip, kad aš padėčiau.“

2) vietos keitimo kauzacija:

Berniukas numetė knygą po stalą.

„Berniukas padarė taip, kad knyga guli po stalą.“

3) nuosavybės kauzacija:

Tėvas davė vaikams saldainių.

„Tėvas padarė taip, kad vaikai turi saldainių.“

4) informacijos turėjimo kauzacija:

Vaikinas pranešė broliui žinią.

„Vaikinas padarė taip, kad brolis žino žinią (turi informacijos apie tam tikrą dalyką).“

5) būties kauzacija:

Statybininkai pastatė namą.

„Statybininkai padarė taip, kad namas atsirado (buvo pastatytas).“

6) virtimo kauzacija:

Burtininkė pavertė Pelenę princese.

„Burtininkė padarė taip, kad Pelenė tapo princese.“

7) požymio kauzacija:

Darbininkai balina sienas.

„Darbininkai daro taip, kad sienos tampa baltos.“

4.5. Kauzacijos tipų analizė rodo, kiek daug skirtingų aspektų gali nusakyti kauzatyviniai veiksmožodžiai. Kai kurie skirstymai (pvz. pagal kauzacijos rezultato pobūdį) atspindi labai platų požiūrį į kauzaciją ir yra diskutuoti. Tačiau nauja interpretacija gali padėti įžvelgti naujus veiksmožodžių semantikos aspektus.

5. Straipsnyje apžvelgta tik dalis kauzacijos tyrimų, bet ir jie parodo, kaip įvairiai gali būti suprantama kauzacija. Kauzacijos paviršinės struktūros (kauzacinių konstrukcijų) tyrimai padeda aiškintis, kokiomis formaliomis kalbos priemonėmis reiškama kauzacija. Jie iškelia svarbių semantikos klausimų – kokios sintaksinės kon-

strukcijos artimos savo semantika bei su kokiomis sintaksinėmis konstrukcijomis galima lyginti kauzatyvinių veiksmažodžių semantiką. Konstrukcijų su kauzatyviniais veiksmažodžiais semantinė analizė parodo, kiek daug skirtingų aspektų nusako kauzatyviniai veiksmažodžiai. Tokių tyrimų rezultatai gali padėti tobulinti veiksmažodžių semantinės klasifikacijos principus.

CONCEPTION OF CAUSATION IN LINGUISTICS

Summary

The aim of the article is to survey the conception of causation in various linguistic works. Linguists define causation as relation between two situations or events – one causing the occurrence of the other. A causative situation is often called a macrosituation which consists of two microsituations – causing and caused. Each microsituation contains at least two components – an actor and his action or state.

Analysis of the surface structure of causation (causative constructions) reveals what formal means languages use for the expression of causation (constructions with a subordinate clause, prepositional phrases, causative verbs). This kind of research helps to find out what syntactic constructions are related semantically and which syntactic constructions can be compared with causative verbs.

Special attention is given to constructions with causative verbs. The semantic analysis of constructions with causative verbs shows what types of causation can be expressed by verbs. That kind of research can help to improve semantic classification of verbs.

LITERATŪRA

- Baron N. S.*, 1974, The Structure of English Causatives. – *Lingua*, t. 33 (4), 299–342.
- Comrie B.*, 1976, The Syntax of Causative Constructions: Cross-Language Similarities and Divergences. – *Syntax and Semantics* / ed. M. Shibatani, vol. 6, 261–312.
- Comrie B.*, 1989, Language Universals and Linguistic Typology. Oxford: Basil Blackwell, 165–84.
- Cruse D. A.*, 1972, A Note on English Causatives. – *Linguistic Inquiry*, vol. 3 (4), 520–528.
- Cholodovič*, 1969 – Холодович А. А. (ред.). Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив. Ленинград: Наука.
- Fillmor*, 1981 – Филмор Ч. Дело о падеже. – Новое в зарубежной лингвистике, вып. 10, 369–495.
- Karpuvене*, 1976 – Карпувене Г. О сочетаемых свойствах некоторых каузативных глаголов литовского и английского языков. – *Kalbotyra*, t. 27 (3), 31–39.
- Karpuvене*, 1988 – Карпувене Г. О понятии «каузативный глагол». – *Kalbotyra*, t. 39 (3), 69–74.
- Kastovsky D.*, 1973, Causatives. – *Foundations of Language*, vol. 10 (2), 255–315.
- Lakoff*, 1981 – Лакофф Г. О порождающей морфологии. – Новое в зарубежной лингвистике, вып. 10, 302–349.
- Nedjalkov, Sil'nickij*, 1969a – Недялков В. П., Сильницкий Г. Г. Типология каузативных конструкций. – Холодович А. А. (ред.). Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив. Ленинград: Наука, 5–19.
- Nedjalkov, Sil'nickij*, 1969b – Недялков В. П., Сильницкий Г. Г. Типология морфологического и лексического каузативов. – Холодович А. А. (ред.). Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив. Ленинград: Наука, 20–50.
- The Oxford English Reference Dictionary*, Oxford-New York: Oxford University Press, 1996.
- Savičjute*, 1980a – Савичюте Г. С. Предикаты цели и предикаты каузации: Дисс. канд. филол. наук. Москва: Институт Языкознания.

- Savičjute*, 1980b – Савичюте Г. С. Предикаты цели и предикаты каузации. – Известия Акад. Наук СССР. Серия литературы и языка, т. 39 (6), 539–548.
- Savičiūtė G.*, 1985, Pa rūpinamųjų veiksmažodžių semantika. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 24, 236–251.
- Savičiūtė G.*, 1986, Dėl lietuvių kalbos kauzatyvinių konstrukcijų semantikos. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 25, 157–167.
- Savičiūtė-Naktinienė G.*, 1995, Lietuvių ir kitų indoeuropiečių kalbų kauzatyvų raidos polinkiai. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 33, 110–123.
- Shibatani M.*, 1976, The Grammar of Causative Constructions: A Conspectus. – Syntax and Semantics / ed. M. Shibatani, vol. 6, 1–40.
- Talmy L.*, 1976, Semantic Causative Types. – Syntax and Semantics / ed. M. Shibatani, vol. 6, 43–116.
- Vendler Z.*, 1967, Linguistics in Philosophy, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 147–171.
- Vendler*, 1986 – Вендлер Э. Причинные отношения. – Новое в зарубежной лингвистике, вып. 18, 264–276.
- Zolotova*, 1973 – Золотова Г. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: Наука, 278–297.

Lietuvių kalbos institutas

[teikta
2000 m. birželio 7 d.